

ЛАРИСА ПРИЦАК

Українське Історичне Товариство

Кембридж, Масс. США

НЕВІДОМА СТАТТЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО “ДО ІСТОРІЇ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ РАДИ 1654 РОКУ”

При оцінці так званого Переяславського договору в наш час робиться наголос на його релігійному аспекті, а саме на присязі цареві на Переяславській Раді 8 січня 1654 р.¹, при цьому не відокремлюється ця присяга від тих присяг на вірність царю, які спеціальними відділами московського уряду під примусом приймалися на протязі майже півроку на території Війська Запорозького². Отже, як московські бюрократи у 1654 р., так і дослідники XIX – XX ст. чітко не відділяли цих двох різних типів присяги. Розуміючи це, академік Михайло Грушевський вирішив по-новому висвітлити цю справу, дослідити, чи немає у Москві документів з часу Переяславської Ради, тобто 8 січня 1654 р. З цією метою він, за дорученням Української Академії наук, послав у 1929 р. двох своїх співробітників, В.С. Евфимовського і В.Д. Юркевича до РДАДА, і вони там знайшли унікальні матеріали: чернетки списків осіб, приведених до присяги безпосередньо самим посольством у Переяславі 8-11 січня ст. ст. 1654 р. М. Грушевський сподівався, що ці списки будуть надруковані Археографічною комісією Української Академії наук, але до сьогодні вони не видані, а їхня доля – невідома.

На щастя, М. Грушевський опрацював їх і подав висновки своїх досліджень у статті, яку опублікував у “Докладах АН СССР” в 1929 р. у Ленінграді³, бо саме тоді його обрали дійсним членом цієї Академії

---

¹ Л.В. Заборовский, “Российско-украинская конференция, посвященная 340-летию Переяславской Рады (Москва, январь 1995 г.)”, *Отечественная история*, 1995, № 5; Л.В. Заборовский, “Переяславская Рада и московские соглашения 1654 года: проблемы исследования”, *Россия – Украина: история взаимоотношений*. Ред. А.И. Милер, В.Ф. Репринев, Б.Н. Флоря. Институт славяноведения и балканистики РАН. Москва, 1997, стор. 39-49.

² Російський Державний архів давніх актів, ф. 124. “Посольский приказ. Малороссийские дела. 1653”, спр. 4, арк. 1-233, оригінал (далі – РДАДА); *Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В трех томах*. Ред. В.Ф. Шевченко и др. Москва, 1954, т. 3, док. № 205, стор. 423-490.

³ М.С. Грушевский, “К истории Переяславской Рады 1654 года”. *Доклады Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик*. Ленинград, 1929, № 16, стор. 299 – 305.

(тому стаття написана російською мовою). Дивно, що ця праця Михайла Грушевського не увійшла до наукового обігу, і навіть сучасні вчені не цитують цієї статті, бо, мабуть, не знають про її існування. Тому ми вирішили перевидати цю дуже важливу працю, щоб тим самим звернути увагу дослідників на це унікальне джерело.

На Переяславській Раді 8 січня 1654 р. брали участь представники від 13 полків гетьманату, враховуючи також прибулих із запізненням. Вотували це питання на таємній раді генеральна старшина і полковники, ядро яких становило 20 чоловік. Присяжний список, за підрахунками М. Грушевського, складав не більше 200 чоловік. Це оригінальний документ з поіменним списком осіб, які присягали на Переяславській Раді 8 січня 1654 р.: “Якщо вважати, що всі переяславські козаки, які брали участь у раді 8 січня, були приведені до присяги (а уникнути, вірогідно, було важко), то доводиться визнати, що актив тої знаменитої ради не перебільшував 200 чоловік”⁴. Статейний список царського посольства В.В. Бутурліна з товаришами не має жодного відношення до Переяславської Ради 8 січня 1654 р., бо складався після неї на протязі майже півроку. Це відбувалося не в Переяславі і без поіменних списків, а було підготовлене московськими стольниками і дворянами, висловлюючись сучасною мовою, “по-стахановському”. Тому назвати документом Статейний список В.В. Бутурліна стосовно події у Переяславі 8 січня 1654 р. ми не можемо. Навіть у самому бутурлінському списку пишеться так: “А стольники и дворяне посланы многие в дальние города и пробудут в тех городех много время, а без государева указу к нему, государю, ехать не смеют”⁵. “Документ”, підготовлений московськими чиновниками, називається “Сводные данные из записных книг о приведенных к присяге жителей украинских сел и городов после воссоединения Украины с Россией”⁶ (підкреслення наше. – Л.П.), щоб показати всенародний характер присяги, в якому подано кількість осіб, які присягали цареві, – “127 338 чоловік”⁷, без поіменних списків. Однак правдивість цього “документу” викликає сумніви. “Тим-то дана проблема потребує подальшого вивчення,” – пишуть сучасні історики В.А. Смолій і В.С. Степанков у монографії “Богдан Хмельницький”⁸. Адже не всі полки корилися Б. Хмельницькому і хотіли присягати царю, зокрема полк Кропивенський і Полтавський, хоч гетьманський уряд тиснув на козаків, бо Хмельницькому конче був потрібен договір з Москвою, щоб побороти Польщу.

Як виходить, присягу цареві складала примусово. Зокрема, коли оповістили весь київський магістрат і населення, щоб вони склали

⁴ Там же, стор. 304.

⁵ *Воссоединение Украины с Россией*, т. 3, док. № 205, стор. 486, арк. 219 зв.

⁶ Там же, док. № 232, стор. 534.

⁷ Там же, док. № 232, стор. 535, арк. 222.

⁸ В.А. Смолій, В.С. Степанков, *Богдан Хмельницький*. Київ, 1993, стор. 360.

присягу цареві, то кияни відмовилися, але козаки зганяли їх, як худобу. В Чорнобилі багато було сліз, коли примушували міщан присягати цареві – про це зберігся лист чорнобильського протопопа⁹. Треба рахуватися з тим, що ці “Сводные данные из записных книг о приведенных к присяге”¹⁰ сфабриковані за указом московського правління для більшого ефекту. Не випадково М. Грушевський про Статейний список В.В. Бутурліна і сучасні відомості з цього питання писав: “Те, що додають до цього інші сучасні відомості, дуже бідне і не завжди досказане (хоча, зрозуміло, і статейний список, вірогідно, також було підігнано під дані з Москви інструкції)”. Якщо б така документація існувала й поіменні списки тих, хто присягав цареві, дійсно охоплювали “127 338 осіб” на Переяславській Раді, то вони б зайняли кілька томів “Воссоединения Украины с Россией”. Однак можна стверджувати, що тут не йдеться про всенародну присягу цареві, навіть якщо взяти вищеподані інформації після Переяславської Ради на протязі січня – лютого 1654 р., бо за підрахунками І.П. Крип’якевича, населення України в цей час складало понад 1 000 000 жителів¹¹.

У підсумках треба сказати, як важливо чітко розділяти різні етапи, пов’язані із так званим Переяславським договором: по-перше, це Переяславська Рада 8 січня 1654 р., на якій присягало цареві не більше 200 чоловік (церемоніальний релігійний акт); по-друге, загони “стахановців”, які майже протягом півроку перебували на території України і підраховували, як їм хотілося, щоб отримати цифру “127 338 осіб”, котрі начебто складала присягу цареві; по-третє, справжній договір, який укладався в обох столицях: у Чигирині – 17 лютого 1654 р.¹² і Москві 21 – 27 березня 1654 р.¹³. Тому, щоб нарешті вийти із зачарованого кола, треба розрізнити Переяславську Раду 8 січня 1654 р. від самого договору про протекторат, який слід назвати Чигиринсько-Московським, бо він ніколи в Переяславі не складався.

⁹ М.С. Грушевський, “К истории Переяславской Рады 1654 года”..., стор. 305.

¹⁰ *Воссоединение Украины с Россией*, т. 3, док. № 232, стор. 535, арк. 222.

¹¹ І. Крип’якевич, “Студії над державою Б. Хмельницького: IV. Українські дороги в половині XVII ст.”, *ЗНТШ*, Львів, 1926, т. 144-145, стор. 41.

¹² Чернетки двадцяти трьох “Статей Богдана Хмельницького” є в РДАДА, ф. “Посольский приказ. Малороссийские дела. 1654”, спр. 4, арк. 328-347 а; *Архив Юго-Западной России*, СПб., 1878, т. 10, стор. 445-452; двадцять три “Статті Богдана Хмельницького” під назвою “Список с белорусского письма” з українського оригіналу перекладено на російську мову.

¹³ Там же, стор. 477-484, 489-494. Власне, це є відповідь царя на двадцять три “Статті Богдана Хмельницького”, вміщена московськими бюрократами в одинадцяти “Статтях” і “Жалуваній грамоті”, що складає ратифікаційний акт царської влади. У збірці документів Г. Карлова їх подано під назвою: “Статьи, представленные войсковыми посланниками боярам, 21 марта, и государевы указы на них”. На царські Статті завжди посилалися як за життя Богдана Хмельницького, так і після його смерті.